

Self-Organization of Jihad in the Holy Qur'an: Conditional Cooperation or Preference Transformation? Towards an Islamic Theory

Vahid Moghaddam (Corresponding Author)

Assistant Professor, Department of Ahl al-Bayt (peace be upon them) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: v.moghaddam@ahl.ui.ac.ir

Mohammad Vaez Barzani

Associate Professor, Department of Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: vaez@ase.ui.ac.ir

Hamed Abedi

Graduated with a Master's degree in Islamic Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: h_abedi1374@yahoo.com

Citation Vahid Moghaddam, Mohammad Vaez Barzani, Hamed Abedi . [Self-Organization of Jihad in the Holy Qur'an: Conditional Cooperation or Preference Transformation? Towards an Islamic Theory (AS) (Persian)]. *EGHTESAD-E ISLAMI (A Quarterly Journal on Islamic Economics)*. 2025; 25 (97): 5-40

 [10.22034/iee.2025.2017908.2695](https://doi.org/10.22034/iee.2025.2017908.2695)

Received: 21 June 2024 , Accepted: 21 January 2025

Abstract

Ensuring security is the primary goal of any government, while the purification of believers is a central aim of a faith-based community. Numerous verses in the Qur'an describe the Prophet's military campaigns, which were organized through self-organization (voluntary participation) to address the free-rider problem caused by self-interest. In the conditional cooperation framework of self-organization, the motivation to reciprocate is central. Another motivation, rooted in the desire for the Hereafter, can also enhance voluntary participation. What is the Qur'an's main motivational focus in the context of Jihad, and how does it utilize that focus? To answer this question, the paper examines the application of two theoretical frameworks from behavioral and experimental economics: conditional cooperation and preference transformation. First, verses on Jihad from the Qur'an are collected. Then, within various mechanisms known to reduce free-riding—such as identity, leadership, punishment, and differentiation—two forms of motivation (reciprocity and Hereafter-orientation) are identified and compared. The findings suggest two main conclusions: First, the primary motivational emphasis in the Qur'an is on Hereafter-oriented incentives. Second, the Qur'an does not treat this motivation as given, but rather aims to cultivate it through the process of Jihad (tamhīṣ al-qulūb – the purification of hearts). Thus, Jihad-related self-organization in the Qur'an may be seen as a distinct form of collective action—unconditional cooperation grounded in the transformation of individual preferences.

Keywords

Self-interest, Jihad self-organization, Holy Qur'an, conditional cooperation, unconditional cooperation, transformation of preferences

خودسازمان‌دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یا دگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

وحید مقدم (نویسنده مسئول)

استادیار گروه معارف اهل‌البیت (id)م‌السلام دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. Email: v.moghadam@ahl.ui.ac.ir

محمد واعظ برزانی

دانشیار گروه اقتصاد (id)گه اصفهان، اصفهان، ایران. Email: vaez@ase.ui.ac.ir

حامد عابدی

فارغ‌التحصیل (id)سناسی ارشد اقتصاد اسلامی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. Email: h_abedi1374@yahoo.com

Citation Wahid Moghaddam, Mohammad Vaez Barzani, Hamed Abedi . [Self-Organization of Jihad in the Holy Qur'an: Conditional Cooperation or Preference Transformation? Towards an Islamic Theory (AS) (Persian)]. [EGHTESAD-E ISLAMI](https://eghtesad-e-islami.com) (A Quarterly Journal on Islamic Economics). 2025; 25 (97): 5-40
[doi 10.22034/iee.2025.2017908.2695](https://doi.org/10.22034/iee.2025.2017908.2695)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۲

چکیده

تأمین امنیت هدف اصلی هر حکومت و تزکیه مؤمنان از اهداف اصلی جامعه ایمانی است. آیات زیادی از قرآن به شرح جنگ‌های پیامبر (ص) پرداخته است که به صورت خودسازمان‌دهی (مشارکت داوطلبانه) و برای غلبه بر مسئله سواری رایگان (ناشی از انگیزه منفعت‌طلبی) سامان می‌یافت. در نسخه همکاری مشروط از خودسازمان‌دهی، انگیزه مقابله‌به‌مثل محل تمرکز اصلی است. آخرت‌طلبی انگیزه دیگری است که می‌تواند برای افزایش مشارکت داوطلبانه استفاده شود. تمرکز اصلی جهاد در قرآن کدام انگیزه است و چگونه از آن بهره می‌برد؟ برای پاسخ به این سؤال شواهد مربوط به کاربرد دو نظریه همکاری مشروط و دگرگونی ترجیحات در اقتصاد رفتاری و آزمایشگاهی مورد کاوش قرار می‌گیرد. برای این کار ابتدا آیات جهاد در قرآن استخراج شده و سپس دو نوع انگیزه موجود در هر کدام از عوامل مؤثر بر کاهش سواری رایگان (مقابله‌به‌مثل و آخرت‌طلبی) از جمله هویت، رهبری، مجازات، جداسازی (تمیز) و ... استخراج و با یکدیگر مقایسه می‌شوند. یافته‌ها نشان می‌دهد اولاً تمرکز اصلی بر آخرت‌طلبی است و ثانیاً قرآن آن را مفروض نگرفته و بر شکل‌گیری آن در جهاد (تمحیص قلوب) تمرکز دارد؛ لذا می‌توان خودسازمان‌دهی جهاد در قرآن را نوع دیگری از کنش جمعی مبتنی بر تحول ترجیحات دانست که آن را همکاری غیرمشروط می‌نامیم.

واژگان کلیدی

خودسازمان‌دهی جهاد، قرآن کریم، همکاری مشروط، منفعت‌طلبی، همکاری غیرمشروط، تحول ترجیحات.

مقدمه

طبق مهم‌ترین آموزه دانش اقتصاد متعارف، آنچه از رفتار عقلانی انسان اقتصادی در حداکثرسازی منافع فردی خویش ناشی می‌شود، دست نامرئی بازار در حالت رقابت کامل است که منابع را به صورت کارا تخصیص می‌دهد (Dupont & Durham, 2021)؛ اما گاهی اوقات بازار ناکارآمد عمل کرده و به اصطلاح دچار شکست می‌شود؛ از جمله در تولید بهینه کالاهای عمومی مانند فانوس دریایی، پارک‌ها و بزرگراه‌ها. این کالاهای دارای دو ویژگی اصلی رقابت‌ناپذیری و استثناپذیری هستند. طبق ویژگی اول، با ورود مصرف‌کنندگان جدید، مصرف سایر افراد کاهش پیدا نخواهد کرد و طبق ویژگی دوم همه می‌توانند بدون مانع از مصرف آن کالا منتفع شوند و نمی‌توان کسی را از مصرف آن منع کرد (Samuelson, 1954, p.387). ویژگی دوم موجب جذابیت سواری رایگان یا مفت‌سواری از مشارکت‌های دیگران می‌شود؛ یعنی برخی افراد در تأمین هزینه‌ها مشارکت نکرده؛ اما پس از تدارک کالا از آن بهره‌مند می‌شوند (Leong, 2023, p.5)؛ بنابراین مسئله کالاهای عمومی که موجب شکست بازار می‌شود، پدیده معروف مفت‌سواری است (منکیو، ۱۳۹۵، ص ۲۶۰). بدین علت باید دولت‌ها یا از طریق سربازی اجباری یا از طریق تأمین مالی نیروهای نظامی خود شکست بازار را جبران کنند.

با وجود این در گذشته که دولت‌ها دارای اقتدار کنونی نبودند، برخی جوامع محلی توانسته بودند از طریق خودسازمان‌دهی به تأمین امنیت اقدام کنند. آستروم با مطالعه منابع مشترک مانند مراتع، آب‌های زیرزمینی، منابع شیلات و ... در سراسر دنیا دریافت که خودسازمان‌دهی این منابع که در معرض بهره‌برداری بی‌رویه قرار دارند، توسط جوامع محلی به وسیله نهادهای مهارکننده انگیزه منفعت‌طلبی از جمله قاعده‌گذاری و تنبیه امکان‌پذیر است (Ostrom, 1990, ch3). علاوه بر آن، تحقیقات میدانی گسترده نشان

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یا دگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

داده بدون مجازات‌های بازدارنده، بسیاری از مردم رأی می‌دهند، در مالیات خود تقلب نمی‌کنند و در فعالیت‌های داوطلبانه مشارکت می‌کنند (Ibid, 2000, pp. 137-138)؛ یعنی از منفعت‌طلبی محض فاصله می‌گیرند. شواهد بازی‌های آزمایشگاهی نشان می‌دهد افراد در بازی‌های دوراهی زندانی‌ها، اتمام حجت، دیکتاتور و کالای عمومی بیشتر از مقدار پیش‌بینی اقتصاد نئوکلاسیک همکاری می‌کنند (Ledyard, 1995). این واقعیت موجب شد انگیزه‌های دیگرخواهانه به‌ویژه مقابله‌به‌مثل، نیز در کنار منفعت‌طلبی شخصی به عنوان انگیزه مهم دیگر دخیل در فعالیت‌های جمعی شناخته شود، به گونه‌ای که برخی از نسل دوم انسان اقتصادی دارای انگیزه مقابله‌به‌مثل یا تلافی سخن رانده‌اند (Fehr & Gächter, 1998 \ Bowles & Gintis, 2002).

اهمیت کالاهای عمومی و همکاری در تأمین آن موجب طراحی آزمایش‌های مختلف برای بررسی عوامل مؤثر بر میزان مشارکت افراد در آن شد. این بازی به‌طور گسترده برای مطالعه مسائلی همچون تأثیر مجازات تنبیه، ارتباط بین بازیکنان، رهبری، هویت و باور بازیکنان نسبت به مشارکت دیگران استفاده شده و از نتایج آن برای توسعه مفاهیم نظری اقتصاد رفتاری به عنوان مکمل اقتصاد متعارف بهره‌برده شده است؛ مثلاً این یافته که برخلاف پیش‌بینی اقتصاد نئوکلاسیک، حتی در زمان فقدان مجازات مفت‌سواران، مشارکت افراد در کالای عمومی بیشتر از صفر است؛ چراکه انگیزه‌هایی مانند مقابله‌به‌مثل و انصاف موجب مشارکت بیشتر از مقدار پیش‌بینی شده می‌شود (Chaudhuri, 2011)؛ مشارکتی که بستگی تام به میزان واقعی مشارکت دیگران و باور در مورد آن دارد و در اقتصاد رفتاری با عنوان نظریه همکاری مشروط شناخته می‌شود.

در کنار شواهد آزمایش‌های میدانی و آزمایشگاهی، تجربیات جامعه بشری جمع‌آوری شده با کمک رویکردهای پژوهشی همچون مردم‌شناسی نیز به توسعه ایده‌ها در اقتصاد رفتاری یاری می‌رساند. یکی از منابع کمتر مورد

استفاده در این زمینه قرآن کریم است که در آیات جهاد مفصلاً نحوه تأمین دفاع از جامعه تازه تأسیس مدینه را در برابر دشمنی‌های کفار، مشرکان و اهل کتاب بیان می‌کند. آخرت‌طلبی انگیزه دیگری است که در کنار مقابله‌به‌مثل می‌تواند برای افزایش مشارکت داوطلبانه در جوامع دینی استفاده شود و هدف از تزکیه نیز در کنار سایر ابعاد، افزایش آخرت‌طلبی مؤمنان است که در ادبیات اقتصاد رفتاری با عنوان دگرگونی، ساخت یا شکل‌گیری ترجیحات بدان پرداخته شده است؛ بنابراین این سؤال مطرح می‌شود که خداوند برای افزایش مشارکت داوطلبانه کدام یک از این دو انگیزه را استفاده می‌کند. این سؤال زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که اولاً توجه داشته باشیم که قرآن یکی از اهداف اصلی ارسال رسل را تزکیه می‌داند که کاملاً به انگیزه‌ها و ترجیحات انسانی (منفعت‌طلبی، مقابله‌به‌مثل، آخرت‌طلبی و ...) ارتباط دارد و ثانیاً انگیزه‌ها دارای تأثیر بر روی یکدیگر بوده و نمی‌توان آنها را جدا از یکدیگر در طراحی وارد نمود (Bowles, 2016 / مقدم و اسماعیلی، ۱۴۰۲)؛ مثلاً پدیده تخلیه انگیزشی (Motivational crowding out) که طبق آن افزایش مشوق‌ها موجب کاهش انگیزه‌های درونی مانند ترجیحات اجتماعی می‌شود، پدیده شناخته‌شده‌ای است (Bowles & Polania-Reyes, 2012).

با توجه به مطالب گفته‌شده این سؤال مطرح می‌شود که با وجود حداقل سه انگیزه منفعت‌طلبی، مقابله‌به‌مثل و آخرت‌طلبی و تأثیر آنها بر یکدیگر، تمرکز اصلی جهاد در قرآن کدام انگیزه است و چگونه با آن برخورد می‌شود؟ برای پاسخ به این سؤال شواهد مربوط به کاربرد دو نظریه (۱) همکاری مشروط مبتنی بر انگیزه مقابله‌به‌مثل و (۲) دگرگونی ترجیحات در اقتصاد رفتاری با تمرکز بر یافته‌های بازی کالاهای عمومی مورد کاوش قرار می‌گیرد تا برخی از ابعاد طراحی مشارکت داوطلبانه در قرآن معلوم شود. اهمیت اصلی این یافته‌ها در آن است که می‌تواند راهی به‌سوی نظریه خودسازمان‌دهی اسلامی باشد که در آن مشارکت داوطلبانه با ارتقای

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یا دگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

انگیزشی (تزکیه) همراه است و می‌تواند در طراحی انگیزشی نظام‌های حکمرانی اسلامی استفاده شود. مطالعات مختلفی با موضوع معادباوری و آثار تربیتی آن وجود دارد (ر.ک به: سامانی و نصیری، ۱۳۸۹/ کشاورز و زهری، ۱۳۹۳/ مقدمی و همکاران، ۱۳۹۹/ پورمهدی امیری و همکاران، ۱۴۰۰)؛ اما این مطالعات عمدتاً بر فرد تمرکز دارد، نه بر روابط بین فردی در فعالیت‌های جمعی و تأثیر آن بر ترجیحات اخروی که به نظر می‌رسد علت آن، مطرح‌نبودن چنین مسئله‌ای در میان محققان باشد.

مطالعه حاضر از رویکرد مطالعات تطبیقی بهره برده و نحوه طراحی مشارکت داوطلبانه در اقتصاد آزمایشگاهی را با جهاد در قرآن کریم مقایسه می‌کند و در بخش‌های زیر سامان یافته است. ابتدا دو نظریه همکاری مشروط و دگرگونی ترجیحات برآمده از آزمایش‌های اقتصادی و سپس انواع ترجیحات در جهاد و مجاهدان بیان می‌شود. در ادامه بخش اصلی مقاله به عوامل مؤثر بر کنش جمعی در اقتصاد رفتاری و بررسی هرکدام در قرآن برحسب تأثیر از زاویه همکاری مشروط یا تحول ترجیحات می‌پردازد و در ادامه با تلخیص آنها به سؤال اصلی پژوهش پاسخ داده می‌شود. بخش آخر مقاله به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری اختصاص دارد.

نظریات همکاری مشروط و دگرگونی ترجیحات در آزمایش‌های اقتصادی

در تبیین تأثیرات آزمایش‌های اقتصادی بر بازیکنان و فاصله گرفتن از عقلانیت اقتصادی رایج، دو نظریه از میان نظریات گوناگون ارائه شده است. در نظریه اول، انگیزه مقابله به مثل در کنار منفعت‌طلبی معرفی می‌شود. در نظریه دوم، ترجیحات افراد در طول بازی شکل گرفته و دگرگون می‌شود. مقابله به مثل و تأثیر آن بر همکاری مشروط

نظریه انسان عقلانی پیش‌بینی می‌کند که افراد با یکدیگر همکاری نخواهند کرد و به دنبال گرفتن سواری رایگان (مفت‌سواری) از مشارکت دیگران برمی‌آیند؛ اما هم مشاهدات میدانی و هم یافته‌های آزمایشگاهی

نشان می‌دهد نرخ مشارکت افراد در فعالیتهای جمعی بسیار بیشتر از این پیش‌بینی بدبینانه است (Chaudhuri, 2011, p.50). یکی از نظریه‌های رایج برای توضیح این پدیده، ناهمگنی ترجیحات اجتماعی بازیکنان است. انواع مختلفی از افراد برحسب ترجیحات خودخواهانه یا دیگرخواهانه در جمعیت تشکیل‌دهنده گروه‌ها وجود دارند. برخی افراد، مشابه انسان اقتصادی مشهور، همواره عدم همکاری را ترجیح می‌دهند؛ اما برخی دیگر همان کاری را انجام می‌دهند که انتظار دارند، دیگران انجام دهند. اگر دیگران مشارکت کنند (نکنند)، آنها نیز مشارکت می‌کنند (نمی‌کنند). این رفتار، همکاری مشروط نامیده می‌شود که ریشه اصلی آن انگیزه مقابله‌به‌مثل است. مقابله‌به‌مثل دارای دو شکل منفی و مثبت است. شکل منفی در قاعده «چشم در برابر چشم و دندان در برابر دندان» و شکل مثبت در خوبی با خوبی پاسخ‌دادن جلوه‌گر می‌شود (Fehr & Gächter, 1998, p.845).

مقابله‌به‌مثل از مهم‌ترین مظاهر این یافته عمومی‌تر هستند که ترجیحات افراد صرفاً به درآمد پولی‌شان وابسته نیست و به عایدی دیگران نیز بستگی دارد و لذا ترجیحات اجتماعی نامیده می‌شود. مطالعات متعدد نشان می‌دهد ترجیحات اعضای گروه‌های اجتماعی ناهمگن است و از سه دسته منفعت‌طلب، همکاری‌کننده مشروط و همکاری‌کننده [غیرمشروط] تشکیل می‌شوند (Chaudhuri, 2011)؛ مثلاً فیشباخر و همکاران (Fischbacher et al., 2001) دریافتند حدود ۵۰ درصد آزمودنی‌ها، همکاری‌کننده مشروط هستند. آزمایش‌ها نشان می‌دهد این انگیزه به‌ویژه نوع منفی آن که توسط مشارکت‌کنندگان اعمال می‌شود و به مجازات همتایان یا هزینه‌بر موسوم است، می‌تواند بخشی از روان‌شناسی انسانی و عنصری کلیدی در فهم شکل‌گیری جوامع باشد (Henrich et al., 2006)؛ بنابراین آنچه تا حد زیادی موجب پایداری کنش جمعی می‌شود، تأثیر مثبت عوامل مرتبط بر همکاری مشروط است. درعین حال تجربیات شخصی نشان می‌دهد برخی

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یا دگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

افراد همکاری زیادی کرده، هزینه‌های شخصی زیادی را برای تأمین کالاهای عمومی متحمل می‌شوند و همکاری آنها مشروط به همکاری دیگران نیست (همکاران غیرمشروط) که آنها را در معرض خطر بهره‌کشی افراد غیرهمکار قرار می‌دهد (Baumgartner et al., 2019).

دگرگونی ترجیحات در فرایند تصمیم‌گیری

نظریه مطلوبیت کلاسیک به‌طور سنتی انگیزه‌های افراد یعنی ترجیحات آنها را معین و مفروض می‌گیرد و پیش‌بینی می‌کند هنگام انتخاب بین گزینه‌های متعدد، تصمیم‌گیرنده همواره گزینه دارای بالاترین ارزش ذهنی را ترجیح می‌دهد. ترجیحات بین افراد متفاوت است، اما پایدار و کامل است. کامل بودن ترجیحات، به عنوان یکی از فروض اصلی نظریه اصل موضوعی انتخاب، یعنی تصمیم‌گیرنده همواره می‌تواند دو گزینه مختلف را مقایسه و دست به انتخاب بزند (Varian, 2016, p.35). به بیان دیگر افراد از ارزش ذهنی یا ترجیحات خود نسبت به همه گزینه‌ها آگاه هستند و این ترجیحات در زمان انتخاب تنها آشکار می‌شوند. پایداری یا ثبات، به عنوان یکی از پیش‌فرض‌های نظریه انتخاب نئوکلاسیک یا انسان اقتصادی (Kirchgässner, 2008, p.35)، یعنی افراد همواره و بدون توجه به زمینه انتخاب، گزینه A را به گزینه B ترجیح داده و آن را تغییر نمی‌دهند.

با وجود این، شواهد متعددی نشان می‌دهد در بسیاری از موقعیت‌ها ترجیحات افراد بسته به زمینه انتخاب و فنون برانگیزش قابل تغییر است؛ زیرا تقریباً هر جنبه‌ای از فرایند قضاوت و انتخاب تحت تأثیر محیط قرار دارد (McKenzie et al., 2018)؛ به عبارت دیگر، ترجیحات می‌توانند در زمینه‌های مختلف تغییر کنند و این تغییرات نشان‌دهنده حساسیت پویا به نشانه‌های ظریف محیطی است که به افراد کمک می‌کند باورهای خود را به‌روزرسانی کرده و ترجیحات خود را بسازند (Warren et al., 2011).

این امر می‌تواند به دو شکل اتفاق افتد: اول، در زمان روبه‌روشدن با آن ترجیحات، در تصمیم خود مردد شده و شاید آن را عوض کند که نشان‌دهنده ناپایداری یا ناسازگاری ترجیحات وی است؛ دوم، فرد در موقعیتی قرار می‌گیرد که برای وی تازگی داشته و هنوز ترجیحات خود را شکل نداده که نشان‌دهنده ناکامل بودن ترجیحات وی است (Dhar & Gorlin, 2013). ناپایداری ترجیحات در آزمایش‌های تصمیم‌گیری معمولاً با پدیده وارونگی ترجیحات (Prefernces Reversals) نشان داده می‌شود که یکی از آنها نحوه ارائه و نمایش اطلاعات برای تصمیم‌گیرنده است که به قاب‌بندی (Framing) معروف است. مورد دیگر به سوگیری زمان حال (Present Bias) موسوم است: تمایل به ترجیح دادن یک پاداش فعلی کوچک‌تر به پاداش بعدی بزرگ‌تر، اما معکوس کردن این ترجیح زمانی که هر دو پاداش به یک اندازه تأخیر داشته باشند (Chakraborty, 2021). واضح است که ترجیحات فرد پس از دریافت پاداش کوچک، وارونه می‌شود.

کامل نبودن ترجیحات در پدیده‌هایی همچون انطباق (Conformism) ترجیحات قابل مشاهده است که در آن تصمیم‌گیرندگان با مشاهده زمینه انتخاب، ترجیحات خود را شکل داده و تصمیم‌گیری می‌کنند (Warren et al., 2011). برای هر دوی این حالات از اصطلاح ساخت یا شکل‌گیری ترجیحات (Preference Construction or Formation) استفاده می‌شود. به‌طور خلاصه ساخت ترجیحات به این معناست که ترجیحات افراد ممکن است در ابتدا ناپایدار یا نامشخص باشند و با تجربیات و انتخاب‌های متعدد و تحت تأثیر عوامل مختلف از جمله منافع شخصی، اطلاعات جدید، تغییرات در شرایط محیطی، ارزش‌ها، هنجارها و باورها به تدریج تغییر یافته، شکل گرفته و دگرگون شوند.

در مقایسه این دو نظریه می‌توان گفت پدیده همکاری مشروط تنها مبتنی بر معرفی انگیزه مقابله‌به‌مثل است و لزومی به تغییر ترجیحات فرد در حین

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروطیادگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

بازی نیست؛ یعنی فرد منفعت طلب و مقابله گر تا آخر بازی همین گونه هستند؛ اما دگرگونی ترجیحات ادعای قوی تری است؛ مثلاً با توسعه اقتصاد آزمایشگاهی و فنون اقتصادسنجی، یک موضوع جالب پژوهش این است که آیا ترجیحات افراد در فعالیت های مشترک تغییر می کند تا با ترجیحات جمع منطبق تر شود یا بدون تغییر باقی می ماند؟ فتاس و همکاران (Fatas et al, ۲۰۱۸) شواهدی از وجود چنین انطباقی هم در سطح تجمعی و هم در سطح فردی (دارای ناهمگنی) را در آزمایش خود گزارش می کنند. این پدیده موسوم به انطباق ترجیحات، به این معناست که در جایی که بیشتر افراد منفعت طلب (همکاری کننده) هستند، حتی افراد دارای ترجیحات متفاوت نیز به شرطی که هنوز ترجیحات درونشان مستقر نشده باشد، آن نوع ترجیحات را به نمایش می گذارند.

ناهمگنی ترجیحات در جهاد و انواع مجاهدان طبق قرآن کریم

برخلاف ارتش های مدرن، شرکت در جهاد ماهیتی داوطلبانه دارد؛ چراکه اسلام آوردن عملی اختیاری و بدون اجبار است و قرآن کریم در هیچ کجا مجازات مادی برای متخلفان از فرمان پیامبر تشریح نکرده است. فعل «حَرَّضِ الْمُؤْمِنِينَ» (نساء: ۸۴) نشان دهنده اهمیت تشویق و نه اجبار در دعوت به جهاد است (قرائتی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۲۰).

تصویر قرآن از دنیا طلبی در جهاد

در آیات زیادی انگیزه منفعت طلبی در مؤمنان و منافقان با تعبیر غالب دنیاخواهی در مقابل آخرت طلبی مطرح شده است. واضح است که افراد در حالت عادی اگر بین دو گزینه مخیر شوند که آخرت یکسانی داشته باشند، گزینه راحت تر را انتخاب می کنند. در غزوه بدر یکی از دو فتح به مؤمنان وعده شده بود: پیروزی در جنگ یا گرفتن قافله تجاری قریش و آنها دومی را ترجیح می دادند: «وَإِذْ يَعِدُّكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ

ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ» (انفال: ۷). آیه شریفه «... مِنْكُمْ مَنْ يَرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يَرِيدُ الْآخِرَةَ...» (آل عمران: ۱۵۲)، جمعیت مسلمانان در صحنه احد را به دو دسته دنیاطلب و آخرت طلب تقسیم می کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۶۷) یا گروه دیگری که در میانه جنگ نگران حفظ جان خویش شده و آن را به مصلحت مسلمین ترجیح دادند: «وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ...» (آل عمران: ۱۵۴).

ترجیحات اخروی و الهی

در قرآن مکرراً جهاد با قید فی سبیل الله آمده است تا اهمیت داشتن انگیزه الهی را برجسته نماید. آیه «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره: ۱۹۰) روشن می کند در اسلام جنگ برای فتح سرزمین نیست، بلکه صرفاً برای دفع دشمنان است (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۲۳۳). آیه «فَلْيَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ...» (نساء: ۷۴) صراحتاً جنگ در راه خدا را وظیفه کسانی می شمارد که در طلب آخرت، دست از دنیا شسته اند.

وجود افراد دارای ترجیحات دوگانه

برخی از مجاهدان، مانند پیامبر و برخی از اصحاب ایشان کاملاً ترجیحات اخروی دارند که تعبیر «وَمَا بَدَلُوا تَبْدِيلاً» در شریفه «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَجْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَلُوا تَبْدِيلاً» (احزاب: ۲۳) تأکید بر تغییرناپذیری این عهد الهی در مورد آنان است. در مقابل گروهی صرفاً اظهار ایمان می کنند؛ اما به تصریح قرآن کافرند و به آخرت ایمان ندارند؛ چراکه قلب آنان طبع شده است: «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ» (منافقون: ۳) و از آنجاکه ایمان شرط لازم در وجود ترجیحات است، لذا طالب آخرت نیز نیستند؛ اما ترجیحات برخی از مؤمنان بین طلب دنیا و آخرت در تغییر

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یا دگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَثَقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ...» (توبه: ۳۸). ولوی و تقوی (۱۳۹۱، ص ۱۱۷) آنان را صحابه نیمه همراه می نامند که در شرایط مناسب، پیامبر را همراهی می کردند، اما در شرایط دشوار و دارای خطرات جانی از همراهی خودداری می کردند.

در آیات زیر از سوره مبارکه توبه این سه واقعیت با هم قابل مشاهده است: «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَّبِعَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ (۴۳) لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلَيْهِمْ بِالْمُتَّقِينَ (۴۴) إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَازْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (۴۵)» و آیه «لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَا أُضْعِفُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلَيْهِم بِالظَّالِمِينَ» (توبه: ۴۷). اولاً قرآن منافقان را از مؤمنان جدا می داند، گروهی در ادعای ایمان صادق و گروهی کاذب هستند؛ ثانیاً گروهی ساده لوح (سماع) بوده و زود تحت تأثیر دیگران قرار می گیرند و به دنیا یا آخرت میل می کنند؛ ثالثاً اگر آنها نباشند، زمینه نفوذ بر افراد سماع و از این طریق بر سپاه مسلمین بسته می شود.

مقایسه همکاری مشروط و دگرگونی ترجیحات در اقتصاد رفتاری و جهاد

کنش جمعی به اقداماتی گفته می شود که گروهی از افراد با هدف بهبود شرایط و دستیابی به یک هدف مشترک با هم انجام می دهند. با این حال، مدت هاست که تشخیص داده شده افراد اغلب برای دستیابی به هدف گروهی یا منافع مشترک، موفق به همکاری نمی شوند و منشأ عدم موفقیت در همکاری ها به نفع فردی هر شخص بازمی گردد که با مفت سواری حاصل می شود. ساختاری که تقابل میان نفع فردی و نفع جمعی را خلق می کند، دوراهی اجتماعی نامیده می شود که در آن آنچه در یک نقطه از

زمان به نفع فرد است، برخلاف سود گروهی در طول زمان است (Sell & Reese, 2014) که موجب به چالش کشیدن ظرفیت و انگیزه افراد برای همکاری می‌شود. با وجود این، انسان‌ها در طول تاریخ خود توانسته‌اند بعضاً بر این چالش غالب آیند (Ostrom, 1990, ch.3). مطالعه نحوه غلبه انسان‌ها بر این دوراهی در آزمایشگاه غالباً با استفاده از بازی کالاهای عمومی صورت می‌گیرد (Weimann & Brosig-Koch, 2019, p.296). در ادامه به بیان عوامل گوناگونی پرداخته می‌شود که آزمایش‌های اقتصادی به‌ویژه بازی کالای عمومی نشان داده‌اند از طریق همکاری مشروط و دگرگونی ترجیحات بر کنش جمعی مؤثر است و سپس هر مورد در آیات جهاد بررسی می‌شود. قبل از شروع ذکر این نکته لازم است که قرآن کریم، وجود دو نوع انگیزه مقابله‌به‌مثل و منفعت‌طلبی در مجاهدان را تأیید کرده و انگیزه سوم اخروی را نیز وارد تحلیل خود می‌کند. دو انگیزه اول اگر ذیل آخرت‌طلبی قرار گیرند مذموم نیستند، در غیر این صورت، دنیاطلبی خواهند بود. بدین ترتیب قرآن دو انگیزه اصلی دنیاطلبی و آخرت‌طلبی را در مقابل هم قرار می‌دهد. برای احتراز از پیچیدگی‌های غیرضرور، انگیزه‌های الهی از اخروی تفکیک نمی‌شوند. سپس ارتباط این دو نوع انگیزه با انواع عوامل مؤثر بر جهاد از منظر قرآن تبیین و در نهایت طراحی قرآن در مشارکت داوطلبانه در جهاد بیان می‌شود.

اثر هویت اجتماعی: ایجاد هویت اجتماعی حول محور ایمان و برجسته‌سازی ترجیحات اخروی

از منظر رویکرد اقتصادی رایج، انگیزه اصلی مردم حداکثرکردن عایدی مادی خود است. عضو شدن در یک گروه تنها در حدی که منافع و هزینه‌های مادی فرد را تحت تأثیر قرار دهد، می‌تواند بر رفتار وی تأثیر بگذارد، اما نمی‌تواند ترجیحات فرد را تحت تأثیر قرار دهد. با وجود این، روان‌شناسان

اجتماعی (Tajfel et al., 1971 \ Tajfel et al., 1979)، ذیل چتر نظریه هویت اجتماعی استدلال می‌کنند افراد عضو گروه‌های اجتماعی ممکن است ظاهراً به عنوان افراد مستقل رفتار کنند، اما در واقع غالباً به گونه‌ای که دیگران می‌خواهند و منافع آن گروه‌ها حکم می‌کند، عمل می‌کنند؛ یعنی از دیدگاه آن گروه‌ها عمل و انتخاب می‌کنند. اقتصاددانان رفتاری به پیروی از آکرلوف و کرانتون (Akerlof & Kranton, 2000) عامل هویت را در نظریه‌های تصمیم‌گیری وارد و تأثیر آن را در آزمایشگاه اندازه‌گیری کرده‌اند. شواهد فزاینده‌ای از آزمایش‌ها وجود دارد که نشان می‌دهد هویت گروهی بر رفتار آزمودنی‌ها تأثیر می‌گذارد؛ مثلاً چن و لی (Chen & Lee, 2009)، در آزمون نظریه هویت اجتماعی تافل نشان دادند که حتی تعلق افراد به گروه‌هایی که کاملاً به صورت دلبخواهی تشکیل شده‌اند، می‌تواند بر رفتار آنها تأثیر بگذارد. لانکائو و همکاران (Lankau et al., 2012) در آزمایش‌های اقتصادی نشان دادند تعلق به گروه روی ترجیحات مشارکتی تأثیر مثبت می‌گذارد و همکاری مشروط درون گروه را نسبت به افراد خارج گروه افزایش می‌دهد. این به آن معناست که هویت بر ترجیحات افراد تأثیر گذاشته و فرد نسبت به هم‌گروهی‌های خود دیگر خواهانه‌تر عمل می‌کند. تأثیر هویت بر مشارکت هم از همکاری مشروط - از طریق خوش‌بینی نسبت به هم‌گروهی‌های خود - و هم تحول ترجیحات - از طریق انطباق ترجیحات فرد با ترجیحات گروه - قابل توضیح است.

اسلام با ظهور خود نظم اجتماعی جاهلیت که حول قبیله‌گرایی و عصبیت قومی دور می‌زد را به نظم اجتماعی نوع بشر (امت) که واحد است، با محوریت ربوبیت خداوند که واحد است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص ۴۵۵) متحول نمود: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء: ۹۲)؛ چون این امت واحد به دلیل منفعت‌طلبی یا غریزه استخدام (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۷۵) دچار اختلاف شدند، خداوند پیامبران را

برانگیخت تا نوع انسان جامعه خود را با محوریت آنها به سعادت برساند: «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ...» (بقره: ۲۱۳). بدین دلیل در اسلام داشتن هویت ایمانی یعنی تبعیت از رسول برای مشارکت در جهاد لازم است. هم آیات قرآن و هم سیره پیامبر نشان از آن دارد که کسی که به هر دلیل اسلام نیاورده است، نه تنها وظیفه‌ای برای شرکت در جهاد ندارد، بلکه پیامبر شرکت آنها بدون ایمان آوردن را قبول نمی‌کردند؛ مانند دو مشرکی که برای شرکت در غزوه بدر در رکاب پیامبر از ایشان اجازه خواستند، اما پیامبر فرمودند: «کسی که بر دین ما نیست، نباید با ما بیرون آید» (واقعی، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۳۵).

از مؤلفه‌های ایمان، ایمان به آخرت و پاداش‌ها و مجازات‌های آن است؛ یعنی تقویت نوعی از ترجیحات و تضعیف نوعی دیگر (دنیاطلبی) در زمان وجود تعارض بین آنها. ایجاد این هویت واحد از دو طریق صورت می‌گیرد: اولاً خطاب قراردادن اهالی این اجتماع با عامل وحدت‌بخش آنها یعنی دین که در خطاب قرآنی «یا ایها الذین آمنوا» جلوه‌گر است؛ ثانیاً تأکید بر تفاوت هویت دینی آنها با کفار و مشرکین، موسوم به غیریت‌سازی که در آن تفاوت‌های یک گروه با گروه‌های دیگر به روش‌های مختلف برجسته می‌شود. قرآن به شدت از این فن بهره برده و دست به ایجاد دوگان‌های متعدد بین مسلمین و کفار در عرصه‌های تقابل گوناگون می‌زند که در جدول ۱ برخی از آنها آمده است.

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یادگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

جدول ۱: برخی دوگان‌های بین جبهه حق و جبهه باطل در قرآن

عامل تمایز	جبهه حق	جبهه باطل
اساس هویت	ایمان به خدا	کفر به خدا
خطابات قرآنی	یا ایها الذین آمنوا، مؤمنین	الذین کفروا، کافران
سرپرست افراد	خدا و رسول و برخی از مؤمنون	طاغوت، شیطان
وضعیت قلب	دارای سکینه و اطمینان (انفال: ۱۰)	وحشت زده (مرعوب)
وعده	بهشت و مغفرت	جهنم و عذاب دائمی
عایدی از جهاد	احدی الحسینین	عذاب به دست خدا یا به دست مؤمنان
نام حزب	حزب الله	حزب الشیطان
وضعیت نفس	استغاثه به پروردگار	عُجب از عَدّه و عُدّه

منبع: یافته‌های تحقیق.

اثر سرمشق: پیامبر سرمشق آخرت طلبان در جهاد

جهاد برخلاف فعالیت‌های بازاری به صورت سلسله‌مراتبی اداره می‌شود و نقش رهبر در آن برجسته است و بر تصمیمات سایرین تأثیر می‌گذارد. یکی از روش‌های آزمایش نقش رهبری، در نظر داشتن پیشرو بودن رهبران در انجام تصمیمات گروهی و تأثیرات آن بر سایر اعضای گروه است که سرمشق بودن (leading-by-example) یا الگوسازی نقش (role-modeling) نامیده می‌شود که در آن به یکی از اعضای گروه (به مثابه سرمشق) اجازه داده می‌شود قبل از دیگران در کالای عمومی مشارکت کرده (Eichenseer, 2023) و سایرین آن را مشاهده کنند. گوت و همکاران (Güth et al., 2004) در آزمایش خود نشان دادند که این تعدیل در بازی، مشارکت گروه را در مقایسه با بازی استاندارد افزایش می‌دهد. روشن است که با افزایش مشارکت آزمودنی در نقش سرمشق، همکاری مشروط دیگران افزایش می‌یابد. در عین حال احتمال تأثیر آن بر تحول ترجیحات اجتماعی از طریق اثر همتایان (سرمشق به مثابه یک همتا) نیز منتفی نیست (Gächter

et al., 2013) که هرچند دانش اندکی در این مورد وجود دارد، اما برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند همتایان از طرقی مانند انطباق، پیروی از هنجارها و عزت اجتماعی - به عنوان تبیین گره‌های جایگزین - می‌توانند موجب تحول در ترجیحات اجتماعی شوند (Thöni & Gächter, 2015).

به نظر می‌رسد قرآن کریم به دنبال تأثیر سرمشق بر تحول ترجیحات اخروی مجاهدان است. در آیه «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا» (احزاب: ۲۱)، حضرت رسول (ص) اسوه امیدواران به روز آخرت یا آخرت‌طلبان معرفی شده‌اند. در آیات دیگری جهاد ابتدا بر تنها بر ایشان واجب شده و سپس خواسته شده تا مؤمنان را تشویق کنند: «فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ» (نساء: ۸۴). در نتیجه می‌توان گفت هنگامی که رهبر نقش اسوه یا سرمشق را بازی کند و در عین حال پیروان را هم ترغیب می‌کند - با اموری همچون وعده نصرت الهی -، بر ترجیحات آنها که حرکت خود را با مشاهده حرکت رهبر انتخاب می‌کنند، تأثیر می‌گذارد و می‌تواند موجب تقویت انگیزه آخرت‌طلبی در آنان شود؛ هرچند مکانیسم دقیق آن روشن نیست و نیازمند مطالعات قرآنی و میدانی است.

جلوگیری از تخلیه انگیزشی: استفاده عمده از نظارت و مجازات غیرمادی نهادی برای مجاهدان

مطالعات متعددی نشان داده که مجازات مفت‌سواران در بازی‌های کالای عمومی تا حد زیادی موجب افزایش همکاری می‌شود؛ مثلاً در آزمایش فهر و گاچر (Fehr & Gächter, 2000)، متوسط نرخ مشارکت بدون مجازات تنها ۱۸/۵ درصد است که با امکان مجازات تا ۵۸ درصد افزایش می‌یابد. نظارت و مجازات در خودسازماندهی به دو صورت فردی (مجازات همتایان) و نهادی امکان‌پذیر است. در نوع فردی، موسوم به مجازات همتایان یا

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یادگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

مجازات هزینه‌بر، افراد مقابله‌به‌مثل کننده حاضرند هزینه نظارت و مجازات را از دارایی خود بردارند و در آزمایش‌ها رایج است؛ اما مشکل این نوع، آن است که می‌تواند منجر به ضد مجازات از جانب مفت‌سواران شود که ظرفیت ایجاد مجازات‌های متوالی و فروپاشی کامل همکاری را داراست و در اثر تخلیه انگیزشی، فضای ترجیحات را به‌جای همکاری به سمت انتقام سوق می‌دهد. در نوع نهادی ابتدا رأی‌گیری صورت گرفته و در صورت تصویب، هزینه نظارت و مجازات از عایدی افراد کم می‌شود. اکثریت افراد این نوع را ترجیح می‌دهند و لذا به محیط‌های نهادمحور مهاجرت می‌کنند (Fehr & Schurtenberger, 2018)؛ چراکه ترس از مجازات پولی موجب کاهش مفت‌سواری و اعتماد بیشتر همکاری‌کنندگان مشروط به سایرین می‌شود. در کنار آزمایش‌های نشان‌دهنده تأثیر مجازات پولی، آزمایش‌هایی نیز هست که نشان می‌دهد مجازات غیرپولی مثلاً امتیاز نشان‌دهنده عدم تأیید افراد مفت‌سوار، مشارکت را افزایش می‌دهد (Masclat et al., 2003)، بدون آنکه موجب انتقام شود؛ بنابراین مجازات نهادی نسبت به فردی، احتمال تخلیه انگیزشی در اثر انتقام را کاهش می‌دهد؛ درعین حال فردی که به هر دلیل یک‌بار سواری رایگان گرفته، با مجازات نهادی مادی تخلیه انگیزشی می‌شود؛ بنابراین بهترین نوع مجازات که کمترین اثر تخلیه انگیزشی را داراست، مجازات نهادی غیرمادی در دوره‌های ابتدایی است و پس از مشخص شدن سواری‌گیرندگان رایگان، مجازات نهادی بازدارنده‌تر مثل مادی.

مطالعه آیات قرآن کریم این واقعیت را در مورد متخلفان از جهاد نشان می‌دهد که نه مجازات مادی هزینه‌بر (فردی) از سوی مسلمین و نه مجازات مادی نهادمحور حکومتی یا گروهی بر آنها مجاز نیست؛ زیرا مجازات‌ها و پاداش‌های مادی، به عنوان انگیزه‌های بیرونی، می‌تواند موجب تخلیه انگیزه‌های درونی، مانند آخرت‌طلبی شود. در همین راستا نظارت بر

متخلفان را خود خداوند بر عهده گرفته است تا انگیزه‌های درونی تقویت شوند؛ مثلاً خداوند منافقان را تحذیر می‌دهد که بر اعمال و اندیشه‌های آنان آگاه است: «خداوند از دروغ‌گویی شما اطلاع دارد» (توبه: ۴۲)؛ «خداوند به ظالمان علم دارد» (توبه: ۴۷)؛ «خداوند می‌داند منافقان و بیماردلان چه کاری انجام داده‌اند و آنان را خوب می‌شناسد» (احزاب: ۱۸)؛ «خداوند حال متخلفان و قاعدین را به مؤمنین خبر می‌دهد» (توبه: ۹۴)؛ «تخلف منافقان به دلیل گمان به شکست سپاه اسلام» (فتح: ۱۱-۱۲). پادشاه‌های مادی نیز وجود دارد، اما کم‌رنگ‌تر و به عنوان محصول جانبی جنگ و وعده الهی مطرح شده و تعجیل در آن را نشانه‌ای از جانب خداوند می‌شمارد و به عبارت دیگر، با مشخصات ایمانی قاب‌بندی می‌شود تا موجب تخلیه انگیزشی نشود: «وَعَدُّكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ...» (فتح: ۲۰).

مجازات نیز تنها دارای شکل اخروی یا اجتماعی بوده و به خدا و شخص پیامبر واگذار شده است که البته مؤمنین نیز باید از ایشان پیروی نمایند؛ مثلاً تهدید مؤمنانی که هنگام حمله کفار به آنها پشت می‌کنند به خشم خداوند و جهنم، مگر برای نبرد دوباره یا پیوستن به دیگر هم‌زمان (انفال: ۱۶). یا عدم نماز بر جنازه منافقان متخلف از جنگ و عدم استغفار برای آنها از سوی پیامبر (توبه: ۸۴). همچنین تنبیه اجتماعی شدید سه تن از متخلفان از جنگ تبوک (توبه: ۱۱۸).

در کنار مجازات‌های بالفعل، تهدید به مجازات هم برای دنیاطلبان وجود دارد که آن هم به شکل اخروی و معنوی است؛ مثلاً تهدید ثروتمندان از مؤمنین که در راه خدا هزینه کنند و اگر چنین نکنند، عذابی دردناک در انتظار آنهاست (توبه: ۳۴). همچنین تهدید منافقان، بیماردلان و شایعه‌پراکنان به جنگ یا تبعید از مدینه (احزاب: ۶۰). یا تهدید به رسواکردن سریع منافقان (توبه: ۱۰۵).

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یادگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

اثر جداسازی یا مرتب‌سازی (Sorting): جداسازی منافقان و عذرخواهان از مجاهدان برای کاهش اثر همتایان

یکی از ویژگی‌های زندگی واقعی آن است که افراد اغلب قادر به انتخاب شرکای تعاملی خود در زندگی روزمره هستند و در صورت عدم برآورده شدن انتظارات خود از همکاری با یک فرد، روابط خود را تغییر می‌دهند؛ مثل تغییر محیط کاری، تغییر سرمایه‌گذار طلاق و ازدواج مجدد. این کار در آزمایش‌ها می‌تواند به وسیله گروه‌بندی مجدد درون‌زا مورد ارزیابی قرار گیرد (Coricelli et al., 2004). در آزمایش‌های کلای عمومی این کار با گروه‌سازی مجدد صورت می‌گیرد که در آن تلاش می‌شود افرادی که در دوره‌های اولیه مشارکت بالایی دارند در بازی‌های بعد با هم هم‌گروه شوند (Chaudhuri, 2011 \ Ledyard, 1995). مثلاً گونتوردتیر و همکاران (Gunthorsdottir et al., 2001) با یک آزمایش کلای عمومی و دسته‌بندی افراد بر اساس مشارکت اولیه‌شان به مشارکت‌کنندگان بالا، متوسط و پایین و گروه‌بندی مجدد آنها دریافتند که جداسازی (مرتب‌سازی) آنها می‌تواند موجب افزایش مشارکت شود. یک توضیح مهم این پدیده آن است که بسیاری از آزمودنی‌ها همکاری‌کننده مشروط هستند که اگر با مشارکت‌کننده‌های مبالغ بالا (مفت‌سواران) جفت شوند، مشارکت بالایی (پایینی) خواهند داشت (Hauge et al., 2019 \ Bühren et al., 2023). در کنار آن اثر انطباق ترجیحات نیز می‌تواند وجود داشته باشد؛ زیرا تعداد همکاری‌کنندگان افزایش یافته و افراد خود را با آن تطبیق می‌دهند.

روش جداسازی در قرآن نیز مورد استفاده قرار گرفته است، به‌ویژه در جهادهایی که دشوار بوده و شرکت در آن برای منافقان مشقت‌آور بود و به دنبال عدم شرکت در جنگ برمی‌آمدند. در جنگ تبوک هنگامی که آنها از پیامبر اذن معافیت از جهاد خواستند پیامبر به آنها اجازه داد که خداوند هم بر آن صحنه می‌گذارد که اگر با شما بودند «لَوْ حَرَجُوا فَيَكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا

خَبَالاً» (توبه: ۴۷) جز اضطراب و تردید بر شما نمی‌افزودند. طبق آیات دیگر، جداسازی طرفداران حق از باطل «لِيَمَيِّزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ» (انفال: ۳۷) که به‌ویژه در جنگ ظهور بیشتری دارد، از سنت‌های الهی است. این جداسازی به افراد ضعیف‌الایمان کمک می‌کند تا کمتر در معرض وسوسه‌های دنیاطلبی منافقان قرار گیرند؛ چراکه ترجیحات آخرت‌طلبانه گروه یعنی مشارکت متوسط افزایش می‌یابد.

اثر قاب‌بندی: بیان ابعاد مثبت جهاد و آثار آن

اثر قاب‌بندی همان‌گونه که از نام آن برمی‌آید، به موضوعیت داشتن نحوه بسته‌بندی و ارائه گزینه‌ها به تصمیم‌گیرندگان اشاره دارد؛ مثلاً در انتخاب بین دو گزینه اگر درصد موفقیت (مثلاً ۸۵ درصد) به شرکت‌کنندگان گفته شود و نه شکست (۱۵ درصد)، آنها ریسک‌پذیرتر شده و ترجیحاتشان معکوس می‌شود (برای مثال کلاسیک آن ر.ک به: Tversky & Kahneman, 1981). در یک نوع دیگر از قاب‌بندی، بارها نشان داده شده که تغییرات کوچک در چارچوب بازی‌ها (نحوه توصیف بازی برای شرکت‌کنندگان) می‌تواند تأثیرات زیادی بر انتخاب بازیکنان داشته باشد؛ برای مثال، معرفی بازی دوراهی زندانی به عنوان «بازی اجتماع» در مقابل «بازی وال استریت» می‌تواند میزان همکاری را دو برابر کند (Lieberman et al., 2004).

قرآن همواره جهاد را برای مؤمنان به صورت مثبت قاب‌بندی می‌کند، با آنکه جنگ ذاتاً دارای آسیب‌هایی همچون یتیمی فرزندان، بیوگی زنان و خسارت‌های مالی و جانی است. بخشی از این توصیف مثبت، به حیطه پیامدهای اخروی جنگ مربوط می‌شود؛ «وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» (نساء: ۱۰۰). یا «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْزُقُونَ» (آل عمران: ۱۶۹) یا رسیدن مجاهدان به احدی‌الحسنین (پیروزی یا

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یا دگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

شهادت): «قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ» (توبه: ۵۲). بخش دیگری از این توصیف به آمدن مکرر قید فی سبیل الله پس از امر به جهاد یا مقاتله آمده است؛ مثلاً «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يِقَاتِلُونَكُمْ» (بقره: ۱۹۰). این کار سبب جذابیت جهاد برای مؤمنان واقعی و دلسردی منافقان از جهاد و عدم شرکت در آن می شود.

اثر ارتباط: توصیه به داشتن ترجیحات اخروی در جنگ

ارتباطات نقشی حیاتی در سازماندهی و عملکرد سیستم های بیولوژیکی، محاسباتی، اقتصادی و اجتماعی ایفا می کند. کنشگران اغلب رفتار خود را بر اساس سیگنال هایی که از دیگران دریافت می کنند استوار می کنند (Mill-er & et al., 2002). آزمایش های متعدد نشان داده که اجازه دادن به افراد برای برقراری ارتباط قبل از تصمیم گیری در مورد میزان مشارکت به طور قابل توجهی نرخ مشارکت را نسبت به زمانی که ارتباط منتفی است، افزایش می دهد. فرامطالعه سالی (Sally, 1995) این افزایش را ۴۰ درصد گزارش کرده است. ارتباطات انواع مختلفی دارد؛ مثلاً ارتباط چهره به چهره یا ارتباط از طریق باقی گذاشتن توصیه برای دیگران که در دسته یادگیری اجتماعی قرار می گیرد. یادگیری اجتماعی، به عنوان یادگیری تحت تأثیر مشاهده یا تعامل با فرد دیگر، یا محصولات وی (Heyes, 1994)، یک روش بالقوه ارزان برای به دست آوردن اطلاعات ارزشمند است و در فرهنگ انباشته منحصر به فرد انسان ها به اوج خود می رسد (Rendell & et al., 2011). مطالعه چاودوری و همکاران (Chaudhuri & et al., 2006) یادگیری اجتماعی «عمودی» را با استفاده از یک چارچوب بین نسلی مورد مطالعه قرار می دهد که در آن آزمودنی های نسل t می توانند آزادانه توصیه هایی برای دانشجویان نسل t+1 خود بگذارند. مطالعه آنها نشان می دهد که اجازه دادن به آزمودنی ها برای توصیه عمومی (اعلام با صدای بلند) در یک چارچوب

بین نسلی می‌تواند منجر به مشارکت زیادی در کالای عمومی شود. یادگیری اجتماعی عمودی در ادیان جایگاه ویژه‌ای دارد که به ابلاغ وحی به عنوان یکی از شئون انبیاء مربوط می‌شود. در زمینه جهاد توصیه‌ها به اندازه‌ای است که آن را به یک کلاس درس تبدیل می‌کند. بخشی از این توصیه‌ها به توصیف پادشاه‌های اخروی مجاهدان و اصلاح باورهای غلط در زمینه مرگ اختصاص دارد تا زمینه آخرت‌طلبی را ایجاد کند؛ مثلاً آموزش چگونگی جواب‌دادن به منافقان: «هر چه به ما برسد، از جانب مولایمان خداوند است» (توبه: ۵۱)؛ «ما انتظار یکی از دو نیکی (پیروزی یا شهادت) را داریم» (توبه: ۵۲)؛ «مرگ مقدر است و جنگ موجب تعجیل آن نمی‌شود» (مضمون آیه ۱۶۸ سوره آل عمران). اهمیت ترجیحات اخروی در جهاد در آرای مفسرین نیز منعکس شده است؛ مثلاً طبرسی (۱۳۶۳، ج ۱۷، ص ۲۶) منظور از حق جهاد در آیه کریمه «وَ جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ» (حج: ۷۸) را طبق نظر بیشتر مفسرین، جهاد خالصانه و صادقانه یعنی متناسب با ترجیحات الهی و اخروی می‌داند.

اثر باور نسبت به مشارکت دیگران: حسن ظن پیامبر (ص) به مجاهدان و باور مجاهدان به راستین بودن آن

در پدیده همکاری مشروط، باور افراد نسبت به مقدار مشارکت دیگران می‌تواند بر میزان مشارکت آنها تأثیر بگذارد؛ یعنی اگر باور داشته باشند که دیگران مشارکت می‌کنند (نمی‌کنند)، آنها نیز مشارکت می‌کنند (نمی‌کنند). این پدیده می‌تواند تا حدی خود تحقق‌بخش باشد و به افزایش مشارکت کمک کند (Kim et al., 2019)؛ اما ضرورتاً موجب پایداری همکاری نخواهد شد؛ چراکه باورها با مشاهده رفتارهای واقعی اصلاح می‌شوند. نوع دیگر باور مرتبه دوم فرد یعنی باور فرد در مورد باور یا انتظار دیگران از وی (باور فرد در مورد انتظار (متوسط) هم‌گروهی‌ها در مورد مقدار

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یادگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

مشارکت وی) است که نشان داده شده میزان مشارکت را افزایش می دهد (Katušćák & Miklánek, 2023). به بیان ساده تر، افراد هر چه فکر کنند دیگران از آنها توقع همکاری بیشتری دارند، بیشتر مشارکت می کنند. پیامبر ارتباط زیادی با مسلمین داشتند و بادقت به سخنان آنها گوش می دادند و پیشنهادهای آنها را تلقی به قبول می کردند، به نوعی که ایشان را اُذُن یا گوش یعنی زودباور می نامیدند. خداوند این را برای آنها بهتر می داند: «وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ يَوْمَئِذٍ بِاللَّهِ وَيَوْمَئِذٍ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ ...» (توبه: ۶۱). طبق نص آیه این کار یعنی گوش شنوا داشتن برای مؤمنان بهتر و گونه ای رحمت است. اعتماد به مؤمنان می تواند به معنای انتظار آخرت طلبی از آنان باشد که خود موجب تقویت این ترجیحات در آنها می شود؛ یعنی مؤمنان از این ویژگی پیامبر (ص) انتظار ایشان از وجود ترجیحات آخرت طلبی در خود را برداشت کرده و طبق آن رفتار می کنند.

عایدی سرانه نهایی (Marginal Per Capita Return یا MPCr):
لزوم شرکت مجاهدان در همه جنگ ها و نه فقط جنگ های راحت

زمانی که $MPCR > 1$ ، عملاً بازی ماهیت کالای عمومی ندارد؛ چراکه افراد بدون توجه به مقدار مشارکت دیگران در آن مشارکت می کنند. مطالعات نشان می دهد برای $MPCR < 1$ ، مقدار همکاری غیرمشروط با مقدار MPCr بستگی دارد؛ به ویژه در گروه های کوچک (van den Berg et al., 2020). کارترایت و لوت (Cartwright & Lovett, 2014) دو دلیل ارائه می دهند که طبق آن MPCr می تواند بر همکاری مشروط تأثیر بگذارد: اول، ممکن است یک مقدار بحرانی MPCr وجود داشته باشد که کمتر از آن فرد همچون مفت سوار و بالاتر از آن به عنوان یک همکار مشروط رفتار کند؛ دوم، ممکن است با افزایش MPCr مشارکت یک فرد برحسب

درصد از میانگین کل مشارکت افزایش یابد.

در افرادی که به طمع آخرت یا با رسیدن به احدی الحسینین وارد جهاد می‌شوند، همواره MPCR بزرگ‌تر از یک است؛ یعنی چه دیگران در جهاد شرکت کنند و چه نکنند، عایدی آنها مثبت است؛ اما مفت‌سواران تنها در جهادهای با امید غنیمت فراوان و دارای هزینه اندک (بازدهی سرانه نهایی بالا) حاضر به مشارکت هستند که قرآن از آن به «سَفَرًا قَاصِدًا» تعبیر می‌کند؛ اما در سفرهای دشوار که بازدهی سرانه نهایی اندک است یا به بیان قرآن، «وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ» (توبه: ۴۲)، به دنبال مفت‌سواری هستند که اوج آن در طمع به سهم‌بری از غنائم با وجود عدم شرکت در جهاد دیده می‌شود. طبق نظر برخی از مفسرین آیه «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يَرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا...» (فتح: ۱۵) به طمع متخلفان در غنائم خیبر بدون شرکت در واقعه حدیبیه اشاره می‌کند (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۹، ص ۱۹۰). این تنبیه مفت‌سواران نشان‌دهنده عدم رضایت این ترجیحات منفعت‌طلبانه در نظر خداوند است و نباید با عدم احسان اشتباه گرفته شود؛ چنان‌که متخلفان آن را به حسادت مسلمین نسبت به خود نسبت دادند: «فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا» (فتح: ۱۵). این سیاست تعارضی با عدم تنبیه مادی ندارد، بلکه نوعی ندادن پاداش به مفت‌سواران و عدم به رسمیت شناختن این نوع رفتار است که موجب مشارکت بیشتر آنها در جنگ‌های دشوار و انطباق بیشتر با ترجیحات آخرت‌طلبانه می‌شود.

سایر عوامل: دادن وعده به مجاهدان (پیروزی، کسب غنائم، ...)

مطمئناً عوامل بیشتری وجود دارد که روی همکاری مشروط در بازی کالای عمومی یا آخرت‌طلبی در جهاد تأثیر می‌گذارند که در یک مقاله نمی‌گنجد و نیازمند مطالعات دیگری است. برخی از این عوامل مانند دادن

خودسازمان دهی جهاد در قرآن کریم: همکاری مشروط یا دگرگونی ترجیحات؟ به سوی یک نظریه اسلامی

وعده پیروزی به مجاهدان توسط خداوند احتمالاً قابلیت آزمایش اقتصادی به صورت رایج ندارد، اما بر تحول ترجیحات مؤثر است.

مقایسه مشارکت داوطلبانه در اقتصاد رفتاری و جهاد در قرآن کریم

با توجه به آنچه در دو بخش قبل گفته شد، اکنون نوبت به مقایسه توضیح مشارکت داوطلبانه در اقتصاد آزمایشگاهی و جهاد در قرآن کریم می‌رسد. در جدول ۲ نتایج خلاصه و با هم مقایسه شده است.

جدول ۲: خلاصه عوامل مؤثر بر مشارکت داوطلبانه در اقتصاد آزمایشگاهی در مقایسه با جهاد در قرآن کریم

عامل مؤثر بر کنش جمعی	اقتصاد آزمایشگاهی	طراحی جهاد در قرآن کریم
اثر هویت اجتماعی	تأثیر مثبت هویت بر مشارکت هم از طریق نظریه هویت اجتماعی تافل و انطباق ترجیحات و هم همکاری مشروط قابل توضیح است.	هویت مسلمین کاملاً بر اساس ایمان به خدا و آخرت، وعده‌های الهی و ... تعریف می‌شود و لذا انتظار می‌رود هر چه افراد گروه آخرت طلب‌تر باشند، روی سایر مجاهدان تأثیر بیشتری بگذارند، بنا بر تأثیر آن از طریق کانال تحول ترجیحات.
اثر سرمشق	افزایش (کاهش) مشارکت رهبر به مثابه سرمشق موجب تلافی سایرین و افزایش (کاهش) همکاری می‌شود. هرچند احتمال تأثیر از طریق دگرگونی ترجیحات منتفی نیست؛ چراکه موجب تأثیر مثبت رهبر بر هنجارهای گروهی می‌شود.	هرچند امکان افزایش همکاری از طریق همکاری مشروط به دلیل همکاری غیرمشروط پیامبر منتفی نیست، اما با معرفی پیامبر (ص) به عنوان اسوه آخرت‌طلبان، به نظر می‌رسد قرآن به دنبال تأثیر ایشان بر پیروان از طریق دگرگونی ترجیحات به‌ویژه در میدان نبرد است.
جلوگیری از تخلیه انگیزی	پذیرش وجود دو نوع انگیزه درونی و بیرونی در همکاری می‌تواند تأثیر مجازات‌های غیرمادی بر همکاری را توضیح دهد. انگیزه درونی حتی می‌تواند تأثیر پایدارتری بر همکاری داشته باشد؛ چراکه مجازات مادی می‌تواند موجب تخلیه انگیزه‌های درونی شود.	نظارت و مجازات در قرآن یا به خدا یا به تقوای درونی افراد واگذار شده است. پاداش‌ها و مجازات‌های اخروی بسیار برجسته شده و پاداش‌های مادی جهاد (مثل غنائم) کم‌رنگ‌تر مطرح شده است. مجازات‌های مادی علیه متخلفان نیز پیش‌بینی نشده است. این نوع طراحی برای آن است که انگیزه‌های اخروی تخلیه نشود.

<p>قرآن از تأثیر منافقان بر جهاد با تعابیری همچون تردید و اضطراب افکنی یاد می‌کند که موجب برجسته شدن ترجیحات دنیاطلبانه در برخی از مؤمنان ضعیف‌الایمان می‌شود؛ بنابراین جدا شدن آنان موجب تقویت ترجیحات آخرت طلبانه این دسته از مؤمنان می‌شود. هرچند قضاوت در مورد این تأثیر، نیازمند مطالعات بیشتر است.</p>	<p>حذف مفت‌سواران، اعتماد به مشارکت دیگران را افزایش داده و در نتیجه همکاری مشارکت‌کنندگان مشروط افزایش می‌یابد. با این وجود از کانال تقویت هنجار همکاری و تأثیر آن بر دگرگونی ترجیحات نیز امکان تأثیر دارد.</p>	<p>اثر جداسازی</p>
<p>قرآن همه ویژگی‌های کنش جمعی جهاد مانند بازیکنان، راهبردهای آنان، عایدی‌ها، پیامدهای ممکن (شهادت یا پیروزی) و غیره را بر اساس مفاهیم مقدس از جمله ترجیحات اخروی قاب‌بندی کرده و لذا تمرکز روی دگرگونی ترجیحات آخرت طلبانه است.</p>	<p>مثلاً نام‌گذاری بازی دوراهی زندانی‌ها به بازار سهام به‌جای بازی اجتماع موجب برانگیختن حس رقابت در افراد و پیش‌بینی آن توسط افراد تقابل‌کننده و در نتیجه کاهش همکاری آنان می‌شود. در عین حال قاب‌بندی بر نحوه نگرش به هنجارهای گروه و از طریق آن بر انطباق ترجیحات تأثیر می‌گذارد.</p>	<p>اثر قاب‌بندی</p>
<p>برخی از توصیه‌ها در جهاد به اصطلاح باور در مورد کشته شدن و برخی به ترجیح جهاد به دلیل منافع اخروی زیاد در آن مانند شهادت، مغفرت اختصاص دارد.</p>	<p>همه انواع ارتباط به‌ویژه کلامی و چهره‌به‌چهره تأثیر مثبت بر همکاری دارند. توصیه نوع ارتباطی است که در چنگ کاربرد زیادی دارد. احتمالاً توصیه از طریق همکاری مشروط روی همکاری تأثیر می‌گذارد؛ زیرا باید به صورت عمومی اعلام شود.</p>	<p>اثر توصیه (ارتباط)</p>
<p>تعبیر قرآن به خیربودن شنوایان پیامبر (ص) از طریق باور وی نسبت به مؤمنان و رحمت بودن وی برای ایمان‌آوردگان، به نظریه دوم اشاره دارد؛ چراکه روی ایمان یعنی ترجیحات آخرت طلبی مؤمنان تأکید می‌کند.</p>	<p>اگر باورهای مرتبه اول و دوم نسبت به مشارکت سایرین دست‌کاری و حسن‌ظن ترویج شود، موجب افزایش همکاری افراد تقابل‌کننده می‌شود و این افزایش از طریق هر دو نظریه قابل توضیح است.</p>	<p>اثر حسن باور (اعتماد)</p>
<p>در قرآن، این عامل در خدمت جداسازی قرار دارد؛ مثلاً کسانی که در جنگ‌های دشوار حاضر به همراهی نبودند، اجازه مشارکت در جنگ‌های راحت و دارای غنیمت فراوان نیافتند. در عین حال امکان دارد با کاهش MPCR، ترجیحات آخرت طلبانه تقویت شود که نیازمند مطالعات بیشتر است.</p>	<p>تأثیر آن بر همکاری از دو طریق: اول، تغییر ترجیحات در تبدیل مفت‌سوار به مشارکت‌کننده مشروط و دوم، افزایش مشارکت دسته دوم.</p>	<p>اثر بازدهی سرانه نهایی (MPCR)</p>

منبع: یافته‌های تحقیق.

همچنان که جدول ۲ نشان می‌دهد، در ادبیات اقتصاد رفتاری رایج، تحول ترجیحات در کنش جمعی کمتر مورد توجه بوده و بیشترین تأکید بر تقویت پدیده همکاری مشروط از طریق عوامل مؤثر بر مقابله به مثل است. پژوهش انسان‌شناسان در جوامع نیز مؤید تأثیرگذاری انگیزه مقابله به مثل است. در مقابل، همه عوامل مؤثر بر همکاری در اقتصاد آزمایشگاهی را در حوزه جهاد می‌توان بر حسب تأثیری که بر تحول ترجیحات دارند، توضیح داد. هرچند برخی موارد نیازمند پژوهش‌های تفسیری بیشتر است. این نتیجه دور از انتظار نیست؛ زیرا بیشترین همت قرآن کریم بر دگرگونی ترجیحات یا تزکیه است؛ چراکه هدف اصلی بعثت انبیا در قرآن کریم، تزکیه یعنی تقویت ترجیحات آخرت‌طلبی در افراد است و تدارک دفاع در پرتو آن صورت می‌گیرد که در کریمه «مَنْ كَانَ يَرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (نساء: ۱۳۴) بدان اشاره شده است. هدف بودن تزکیه در جنگ صراحتاً در آیه «وَلِيَمَّحَصَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ» (آل عمران: ۱۴۱) آمده است. همکاری مشروط را قرآن استفاده نموده اما با دو شرط: اول، مجازات نهادی جایگزین مجازات فردی می‌شود تا افراد با یکدیگر خصومت پیدا نکنند؛ دوم، این نهاد برون‌زاست و نه افراد گروه بلکه خداوند آن را تعیین می‌کند تا موجب تقویت انگیزه‌های الهی شود. این دو نکته در آیه «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يَرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ...» (فتح: ۱۵) به خوبی منعکس شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مسئله مفت‌سواری موجب شکست کنش‌های جمعی انسان اقتصادی منفعت‌طلب می‌شود؛ اما مطالعات میدانی و آزمایشگاهی اقتصاد رفتاری نشان می‌دهد انسان‌ها در کنار منفعت‌طلبی دارای انگیزه مقابله به مثل نیز هستند و لذا بیشتر از پیش‌بینی اقتصاد نئوکلاسیک با یکدیگر همکاری می‌کنند و بدون

دخالت دولت خودسازماندهی می‌کنند. بدین دلیل نظریه همکاری مشروط مبتنی بر انگیزه مقابله‌به‌مثل در انسان‌ها پیشنهاد شد که مشارکت‌کنندگان را به سه دسته منفعت‌طلب، همکاری‌کننده مشروط و همکاری‌کننده غیرمشروط تقسیم می‌کند و کلید موفقیت کنش جمعی را جلب همکاری دسته دوم از طریق به‌کارگیری عوامل تأثیرگذار بر آن مانند هویت، سرمشق، قاب‌بندی و ... می‌داند. نظریه دیگری که هنوز به اندازه کافی توسعه نیافته، علاوه بر متفاوت دانستن انواع بازیگران، اضافه می‌کند که در کنار دو دسته منفعت‌طلب و همکاری‌کننده غیرمشروط، نوع دیگری از عوامل وجود دارد که دارای ترجیحات پایدار و کامل نبوده و در طول بازی ترجیحات اجتماعی آنها بسته به بستر کنش و نحوه برانگیزش ترجیحات تغییر می‌کند و لذا مقاله بر عوامل مؤثر بر این دگرگونی متمرکز می‌شود. یافته‌های مقاله بر اساس آیات جهاد در قرآن نشان می‌دهد نظریه سومی در حوزه کنش جمعی قابل طرح است که روی دسته همکاری‌کننده غیرمشروط (آخرت‌طلبان در جهاد) متمرکز می‌کند و بدین دلیل آن را همکاری غیرمشروط می‌نامیم. جدول ۳ به صورت مختصر این سه نظریه همکاری را با یکدیگر مقایسه می‌کند.

جدول ۳: مقایسه مختصر سه نظریه کنش جمعی مبتنی بر انگیزه‌های مختلف

نوع همکاری	فروض	نوع عامل اقتصادی مورد توجه	نقطه قوت	محدودیت
منفعت‌طلبانه	(۱) منفعت‌طلبی همه افراد گروه؛ (۲) ثبات ترجیحات	منفعت‌طلب	پیش‌بینی شکست کنش جمعی	عدم پیش‌بینی موارد کنش جمعی موفق
مشروط	(۱) تقسیم افراد گروه به ۳ دسته منفعت‌طلب، همکاری‌کننده مشروط و همکاری‌کننده غیرمشروط؛ (۲) ثبات ترجیحات افراد هر دسته	همکاری‌کننده مشروط	پیش‌بینی موارد موفقیت کنش جمعی	عدم توضیح کنش‌های جمعی مبتنی بر ایدئولوژی

پژوهش اندک در اقتصاد رفتاری رایج	توضیح برخی موارد شکست نظریه همکاری مشروط	همکاری کننده غیرمشروط	(۱) تقسیم افراد گروه به ۳ دسته منفعت طلب، همکاری کننده غیرمشروط و افراد دارای ترجیحات دوگانه؛ (۲) امکان تحول ترجیحات افراد	غیرمشروط
----------------------------------	--	-----------------------	--	----------

منبع: یافته‌های تحقیق.

این نظریه دارای ویژگی‌های زیر است: (۱) مشابه دو نظریه دیگر، منفعت‌طلبی و سواری رایگان امکان وقوع دارد؛ (۲) انگیزه مقابله به مثل با افراد گروه حداکثر به صورت مثبت و با گروه‌های رقیب در قالب منفی قابل پذیرش است؛ (۳) در بستر کنش‌های دینی، انگیزه اصلی همکاری کنندگان غیرمشروط آخرت‌طلبی است که تلاش می‌شود انگیزه بازیکنان از انواع دیگر به آن متحول شود، اما امکان دیگر ترجیحات مانند نوع دوستی خالص هم وجود دارد؛ (۴) همکاران مشروط افراد دارای ترجیحات دوگانه هستند که بسته به بستر کنش، اثر هم‌تایان، نحوه برانگیزش و ... یکی از آن دو را انتخاب می‌کنند.

با وجود اهمیت تحول انگیزه‌ها و ترجیحات در رفتارهای دینی، این بحث عمدتاً به صورت فردی و تحت عنوان خلوص نیت مطرح شده و نحوه آن در بسترهای اجتماعی، از جمله فعالیت جمعی جهاد، کمتر به صورت روشمند مورد بررسی قرار گرفته است. ادبیات ترجیحات اجتماعی در اقتصاد رفتاری و آزمایشگاهی به سرعت در حال توسعه است و مطالعه این ادبیات می‌تواند به نحوه دگرگونی ترجیحات ایمانی و اخروی در اقتصاد اسلامی با هدف شناخت سازوکار خودسازمان دهی در اسلام کمک کند؛ هرچند به علت محدودیت‌های روش شناختی اقتصاد رفتاری، این کار باید با تطبیق بر معارف قرآن و روایات انجام شود. از جمله مطالعاتی که در ادامه پژوهش حاضر می‌توان انجام داد، نحوه خالص سازی قلوب مؤمنان یعنی تحول ترجیحات آنها به صورت مرحله‌ای - در قالب افعال مجاهدان و سنت‌های الهی - است که می‌تواند با روش تفسیر موضوعی تنزیلی مورد مطالعه قرار گیرد و به شناخت عوامل مؤثر بر همکاری غیرمشروط کمک نماید.

منابع و مأخذ

- پورمهدی امیری، فاطمه و همکاران (۱۴۰۰). راهکارهای نهادینه‌سازی معادباوری فردی از منظر قرآن و حدیث. *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۴ (۴۶).
- سامانی، سیدمحمود، نصیری، علی (۱۳۸۹). آثار تربیتی اعتقاد به معاد. *مطالعات تفسیری*، ۱ (۴).
- قرائتی، محسن (۱۳۸۷). *تفسیر نور* (۱۰ جلدی). ویراست دوم، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قرشی، سیدعلی‌اکبر (۱۴۱۲ق). *قاموس قرآن* (۷ جلدی). تهران، دار الکتب الاسلامیه.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). *ترجمه المیزان فی تفسیر القرآن* (۲۰ جلدی). ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل‌بن‌حسن (۱۴۱۵ق). *مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن بیروت*، مؤسسه‌الاعلمی للمطبوعات. — (۱۳۶۳). *مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن*. ترجمه محمد بیستونی، تهران، نشر فراهانی.
- کشاورز، سوسن، زهری، محسن (۱۳۹۳). ماهیت، اهداف، اصول و روش‌های معادباوری در تربیت اسلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم، *تربیت اسلامی*، ۹ (۱۹).
- مقدم، وحید، اسماعیلی کرباسی، مرجان (۱۴۰۲). نظریه‌ها و شواهد تخلیه‌انگیزی در مشارکت امر خیر: به سوی یک نظریه اسلامی، *پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه*، ۱ (۲).
- مقدمی، معصومه، واعظی، سیدحسین، براتعلی، مریم (۱۳۹۹). استنتاج روش‌های تربیت دینی مبتنی بر معادباوری با تأکید بر قرآن کریم. *سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، ۴ (۴).
- منکیو، گریگوری (۱۳۹۵). *نظریه اقتصاد خرد*. ترجمه حمیدرضا ارباب، تهران، نشر نی.
- واقدی، محمدبن‌عمر (۱۳۶۱). *مغازی: تاریخ جنگ‌های پیامبر*. ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- ولوی، علی‌محمد، تقوی، هدیه (۱۳۹۱). *سنخ‌شناسی و تبیین رفتاری صحابه پیامبر (ص) در غزوه تبوک بر اساس سوره توبه*. *پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی*، ۴۵ (۱).
- Akerlof, George A., and Rachel E. Kranton (2000). Economics and identity. *The quarterly journal of economics*, 115(3).
- Baumgartner, Tomas, Dahinden, Franziska M., Gianotti, Lorena R., Knoch, Daria (2019). Neural traits characterize unconditional cooperators, conditional cooperators, and noncooperators in group-based cooperation. *Human Brain Mapping*, 40(15).
- Bowles, Samuel (2016). *The moral economy: Why good incentives are no substitute for good citizens*. New Haven, Yale University Press.
- Bowles, Samuel, and Sandra Polania-Reyes (2012). Economic incentives and social preferences: substitutes or complements?. *Journal of economic literature*, 50(2).

- Bowles, Samuel, Gintis, Herbert (2002). Homo Reciprocans. *Nature*, 415.
- Bühren, Christoph, Jan Haarde, Christian Hirschmann, Kesten-Kühne, Janis (2023). Social preferences in the public goods game—An Agent-Based simulation with EconSim. *Plos one*, 18(3), e0282112.
- Cartwright, Edward J., Lovett, Denise (2014). Conditional cooperation and the marginal per capita return in public good games. *Games*, 5(4).
- Chakraborty, Anujit (2021). Present bias. *Econometrica*, 89(4).
- Chaudhuri, Ananish (2011). Sustaining cooperation in laboratory public goods experiments: a selective survey of literature. *Experimental Economics*, 14(1).
- Chaudhuri, Ananish, Sara Graziano, Maitra, Pushkar (2006). Social learning and norms in a public goods experiment with inter-generational advice. *The Review of Economic Studies*, 73(2).
- Chen, Yan, Li, Sherry Xin (2009). Group identity and social preferences. *American Economic Review*, 99(1).
- Coricelli, G., Fehr, D., & Fellner, G. (2004). Partner selection in public goods experiments. *Journal of Conflict Resolution*, 48(3).
- Dhar, Ravi, Gorlin, Margarita (2013). A dual-system framework to understand preference construction processes in choice. *Journal of Consumer Psychology*, 23(4).
- Dupont, Brandon, Durham, Yvonne (2021). Adam Smith and the not so invisible hand: A revision for the undergraduate classroom. *International Review of Economics Education*, 36.
- Eichenseer, Michael (2023). Leading-by-example in public goods experiments: What do we know?. *The Leadership Quarterly*, 101695.
- Fatas, Enrique, Shaun P. Hargreaves Heap, Rojo Arjona, David (2018). Preference conformism: An experiment. *European Economic Review*, 105.
- Fischbacher, Urs, Simon Gächter, Fehr, Ernst (2001). Are people conditionally cooperative? Evidence from a public goods experiment. *Economics letters*, 71(3).
- Fehr, Ernst, Simon Gächter (2000). Cooperation and punishment in public goods experiments. *American Economic Review*, 90(4).
- Fehr, Ernst, Gächter, Simon (1998). Reciprocity and economics: The economic implications of homo reciprocans. *European economic review*, 42.
- Fehr, Ernst, Schurtenberger, Ivo (2018). Normative foundations of human cooperation. *Nature human behaviour*, 2(7).
- Gächter, Simon, Nosenzo, Daniele, Sefton, Martin (2013). Peer effects in

- pro-social behavior: Social norms or social preferences?. *Journal of the European Economic Association*, 11(3).
- Gunnthorsdottir, Anna, Houser, Daniel, McCabe, Kevin (2007). Disposition, history and contributions in public goods experiments. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 62(2).
- Güth, Werner, M. Vittoria Levati, Matthias Sutter, Eline van der Heijden (2004). Leadership and cooperation in public goods experiments. *Max Planck Institute of Economics*.
- Hauge, Karen Evelyn, Kjell Arne Brekke, Karine Nyborg, Lind, Jo Thori (2019). Sustaining cooperation through self-sorting: The good, the bad, and the conditional. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(12).
- Henrich Joseph, Mc Elreath Richard, Barr Abigail, Ensminger Jean, Barrett Clark, et al. (2006). Costly punishment across human societies. *Science*, 312.5781.
- Heyes, Cecilia M., (1994). Social learning in animals: categories and mechanisms. *Biological Reviews*, 69(2).
- Katušćák, Peter, Miklánek, Tomáš (2023). What drives conditional cooperation in public good games?. *Experimental Economics*, 26(2).
- Kim, Jeongbin, Louis G. Putterman, Zhang Xinyi (2019). Trust, beliefs and cooperation: An experiment. *Working Paper*, No. 2019-3.
- Kirchgässner, Gebhard (2008). Homo oeconomicus: The economic model of behaviour and its applications, in: *economics and other social sciences* (Vol. 6), berlin, Springer Science & Business Media.
- Lankau, Matthias, Marianna Bicskei, and Kilian Bizer (2012). Cooperation preferences in the provision of public goods: An experimental study on the effects of social identity. Available at SSRN 2191469.
- Lieberman, Varda, Steven M. Samuels, Ross, Lee (2004). The name of the game: Predictive power of reputations versus situational labels in determining prisoner's dilemma game moves. *Personality and social psychology bulletin*, 30(9).
- Ledyard, John (1995). Public goods: A survey of experimental research. *The Handbook of Experimental Economics*, eds JH Kagel, AE Roth (Princeton Univ Press, Princeton).
- Leong, Wong Wai (2023). *Economics: Model Essays*. Scola Books.
- Masclét, David, Charles Noussair, Steven Tucker, Marie-Claire, Villeval (2003). Monetary and nonmonetary punishment in the voluntary contributions mechanism. *American Economic Review*, 93(1).

- McKenzie, Craig RM, Shlomi Sher, Lim M. Leong, Müller-Trede, Johannes (2018). Constructed preferences, rationality, and choice architecture. *Review of Behavioral Economics*, 5(3-4).
- Miller, John H., Carter T. Butts, Rode, David (2002). Communication and cooperation. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 47(2).
- Ostrom, Elinor (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of economic perspectives*, 14(3).
- Ostrom, Elinor (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge, Cambridge university press.
- Rendell, Luke, Laurel Fogarty, William JE Hoppitt, Thomas JH Morgan, Mike M. Webster, Kevin, N. Laland (2011). Cognitive culture: theoretical and empirical insights into social learning strategies. *Trends in cognitive sciences*, 15(2).
- Sally, David (1995). Conversation and cooperation in social dilemmas: A meta-analysis of experiments from 1958 to 1992. *Rationality and society*, 7(1).
- Samuelson, Paul A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The review of economics and statistics*, 36(4).
- Sell, Jane, and Bruce Reese (2014). Social dilemma experiments in sociology, psychology, political science, and economics. *Laboratory experiments in the social sciences*, US, Academic Press.
- Tajfel, Henri, Michael G. Billig, Robert P. Bundy, and Claude Flament (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European journal of social psychology*, 1(2).
- Tajfel, Henri, John C. Turner, William G. Austin, Worchel, Stephen (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *Organizational identity: A reader*, 56(65).
- Thöni, Christian, Gächter, Simon (2015). Peer effects and social preferences in voluntary cooperation: A theoretical and experimental analysis. *Journal of Economic Psychology*, No.48
- Tversky, Amos Kahneman, Daniel (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(448).
- van den Berg, Pieter, Peter Dewitte, Ine Aertgeerts, Wenseleers, Tom (2020). How the incentive to contribute affects contributions in the one-shot public goods game. *Scientific Reports*, 10(1).
- Varian, Hal R. (2016). *Intermediate Microeconomics with Calculus: A Modern Approach*, Ninth International Student Edition. WW Norton & Company.

Warren, Caleb, A. Peter McGraw, and Leaf Van Boven (2011). Values and preferences: defining preference construction. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 2(2).

Weimann, Joachim, Brosig-Koch, Jeannette (2019). *Methods in experimental economics*. berlin, Springer International Publishing.